

KÓRKEM SHÍĞARMALARDA FRAZEOLIGIZMLERDÍN MORFOLOGIYALÍQ BILDIRILIWI

Uzaqbaeva Salima Muratbaevna

Erkin izleniwshi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20760266>

Tayanish sózler: frazeologizm, morfologiyalıq ańlatpa, kórkem shıǵarma, frazeologiyalıq birlik, sóz shaqapları, stilistika, kórkem til, grammatikalıq forma, obrazlılıq, til bilimi.

Annotaciya: Bul maqalada kórkem shıǵarmalarda qollanılátuǵın frazeologizmlerdiń morfologiyalıq sáwleleniwi tallanadı. Frazeologiyalıq birliklerdiń sóz shaqapları menen baylanısı, olardıń grammatikalıq qalıplesiwi hám kórkem teksttegi stillik wazıypaları sáwlelendiriledi. Sonday-aq, frazeologizmlerdiń atlıq, kelbetlik, feyil hám ráwish toparları arqalı bildiriliwi mısallar tiykarında qarap shıǵılıp, olardıń obrazlılıq hám tásirshenlikti arttırıwdadı ornı ashıp beriledi. Izertlew dawamında kórkem shıǵarmalardaǵı frazeologiyalıq birliklerdiń morfologiyalıq ózgeshelikleri til bilimi kózqarasınan bahalanadı.

Tilimizdiń leksikologiya tarawınıń ajralmas bir bólimi frazeologiya dep ataladı. Bul terminniń ózi tiykarınan grekti “phazsis” (frazı) hám “logos” (ilim) sózlerinen kelip shıqqan. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri ata-babalarımız tárepinen qollanılǵan ayırım danalıq sózlerdi óz ishine aladı. Basqsha bir sóz benen aytqanda frazeologizmler pikirdi ótkirlestirip beriwde, bolmasa ayırım sózlerdi jumsartıp aytıwda úlken áhmiyetke iye. Tilimizdegi frazalardı sózlediń qaymaǵı dep atasaqta boladı.

Frazeologizmlerdi izertlewde tiykarınan sóz shaqabına qatnasın úyrenip ketiw bul orınlı máselelerdiń biri esaplanadı. Olar tiykarınan atlıq, kelbetlik, ráwish hám feyil sózlerine jaqın bolıp keledi. Sonday-aq, ayırım tillerge názer awdarsaq tańlaq, modal, dánekerlik frazeologizmler bar degen pikirge kózimiz túsedı.[4] Bunday bolıwına biz tómendegi eki pikirdi keltirip ótpekshimiz.

1)Hár qanday tildiń ózine tán ózgesheligi bolıp, ol ishki múmkinshiligine súyengen halda rawajlanadı.

2)Til iliminde qansheli tereń izertlewler alıp barılsa onda sonsheli qızıqlı materiallar payda boladı hám ol rawajlanıwdıń joqarı shıńına shıǵadı.

Búgingi kúnimizge shekem qaraqalpaq til biliminde frazeologizmlerdiń tómendegishe sóz shaqaplarına qatnası úyrenildi:

- Atlıq frazeologizmler
- Kelbetlik frazeologizmler
- Ráwish frazeologizmler
- Feyil frazeologizmler

Atlıq frazeologizmler. Buday frazeologizmler tiykarınan zattıń atamasın yamasa adamdı bildirip keledi. Tiykarınan bul frazeologizmlerge tómendegiler kiredi.

Jet pushtı, ólim tırnaǵı, suwıq xabar, tórt tárepim qubla, ayaq alısı, bassız alaman, qara barsı, qula dala. Meniń tórt tárepim qubla boladı. Olar kimdidur ólim tırnaǵınan aman alıp qalıptı. (M.Nızanov «Muhabbat qosıǵı» romanı) Jańaraqta ǵana úyinen ketken haylı haqqında jetip kelgen suwıq xabar, Ismayıldı birden esenkirsetip tasladı.(M.Nızanov «Ashıq bolmaǵan kim bar» romanı)

Kelbetlik frazeologizmler. Bunday frazalar tiykarınan zattıń yamasa adamlardıń hár qıylı belgilerin bildirip keledi. Kelbetlik frazeologizmlerge tómendegi frazalar kiredi. Muzday kiyingen,

kewli bos, teris putaq, qaytımı tez, silem qatıp, tırnağına turmaytuğın. Sıpanıń ústinde shashaqlı ğıjım skatert jabılğan kresloda **muzday kiyingen** birew otır. (M.Nızanov «Hawa kemesindegi ekew» povesti) Ol **uwızdan kóbirgen** jas qız edi. Onıń ústine gúzgi atız jumıslarınan sharshap júrgen bolsam kerek, **silem qatıp** uyıqlap qalıppan. (M.Nızanov «Muhabbat qosıǵı» romanı)

Ráwish frazeologizmler. Ráwish frazeologizmler tiykarınan sın, muǵdar, orın, waqıt, sebep hám orın mánilerin bildirip keledi. Bunday frazeologizmlerge: Urman–purman, kóz-kóreki, bas ayaǵı kán, gápalaqpan gá saqpan, qaǵınıp silkinip. Ğarrı **urman – purman** gázxanaǵa shıqtı. («Jaqında qızıq boladı» gúrriń) Shazada **qaǵınıp-silkinip** ornınan turdı. Nurjamal **qas qaǵım** waqıt úndemey otırdı. – Turmıs qurdıń ba? – dedi bir waqıtta Shazada **túyeden postın taslaǵanday** etip. («Hawa kemesindegi ekew» povesti) Aqshagúl kiyewi kelemen degenshe taǵı **tis turnaqlap pul jıynap**, onıń ústine enesiniń satıp bergen bir qoy, bir eshkisiniń pulın qárejet qılıp Tabaqsayǵa bir márte izinen barıp qayttı. («Aqshagúl» povest)

Feyil frazeologizmler. Feyiller biz bilemiz ne qılıp atır? Ne islep atır? Sıyaqlı sorawlarǵa juwap berip zattıń yamasa adamnıń tiykarǵı wazıypasın yaǵniy is-háreketin bildirip keledi. Mine, feyil frazeologizmlerde tap sonday tek bunda obrazlılıq basım bolıp gáp mazmunına qosımsha máni bildirip keledi. Bunday frazeologizmlerge tómendegiler mısál bola aladı. Mısalı, Aqıl terezesine salıw, zárresi qalmaw, súyegi sipse bolıw. Onıń ushın dıqqat penen oqıw hám **aqıl tárezisine salıw** kerek. **Tulıpaqa móńirep qalma** jáne. Elde sarı awırıwshılıq kóbeygen jılı biziń xojayınınıń úsh balası birden **tósek tartıp qaldı** («Muhabbat qosıǵı» romanı) Men endi “qız boldım, jigitlerge wáde bermey na-az etip júremen” desem, qashshan eki úydiń ishi **shappat urısıp qoyıptı**. Aǵam sonda bosaǵada turıp bir pátiya berdi deyseń, gáp, qudanıń **súyegi sipse bolǵan** ákesi tirilip kelip, raxmet aytatuǵınday kórniپ ketti maǵan.

Juwmaqlap aytqanda, Tilimizdiń qaymaqları esaplanǵan frazalar bir sóz benen aytsaq tawsılmas ğazıyne. Bunday sózlerdi tilimizdegi gawhar sózler desek sira adasqan bolmaymız. Sonı umutpawımız kerek til bul tánimizdegi janımız, júregimizdegi ruhımız. ana til jurtımız keleshegi, xalqımızdıń ertengi kúni bar ya joq bolıwınıń tiykarshısı. Ana til biz ushın aq sút bergen anaday qádirdanımız, tárbiyalaǵan ákedey panamız bolıp qaladı .

Adabiyotlar, References, Литературы:

- 1.Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat-engilmas kuch”. T., “Ma’naviyat” 2008
2. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, «Билим» 1994
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги. Нөкис, 1985.
4. Yusupova.B. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası. Tashkent, 2014.
5. M.Nızanov shıǵarmaları.